

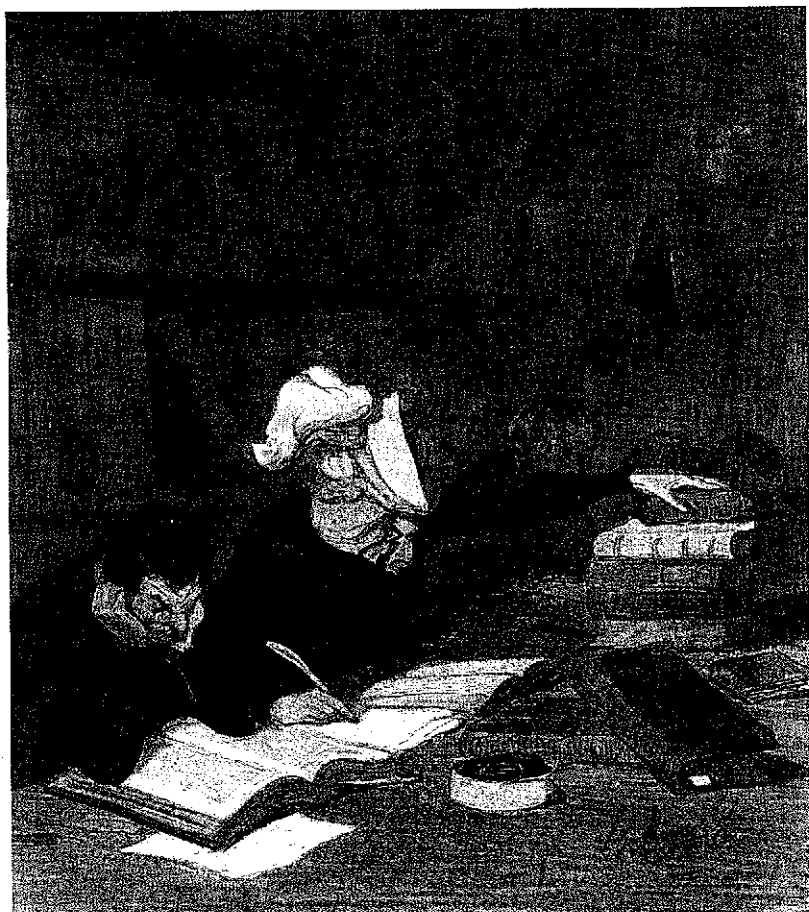
Kam až sahá akademická integrita?

Nizozemské přemýšlení o dosahu a dělitelnosti

— Irena KOZMANOVÁ

Nizozemské univerzity a nizozemská akademická kultura jsou v českém prostředí tradičně vnímány jako vzor. Platí to i pro zacházení s akademickým zločinem? A jaká je v Nizozemsku převládající odpověď na otázku, jak mu čelit?

Egyptský sériový plagiátor. Tajuplný Malajec. Indicko-německá recyklace. Indický přežvýkavec. Pákistánské spojení. Mezi Rusy. Muž z Dubaje. Indický downloader. Korejský začátečník... To je jen několik málo názvů podkapitol knihy *Ontspoorde wetenschap* (Vykolejená věda, 2012), v níž vědecký publicista Frank van Kolschooten seznamuje nizozemskou veřejnost s „vědou na scesti“, tedy s kauzami plagiátorství, falšování dat a dalších akademických podvodů, které se řešily na nizozemských univerzitách. Akademičtí zločinci narození jinde než v Nizozemsku jsou v tomto „kánonu“ skutečně zastoupeni značně nadproporčně. Opticky by tak mohl vzniknout dojem, že nizozemské akademické kultuře hrozí nebezpečí zejména zvenčí. Taková interpretace by znamenala, že by veřejnost byla čím dál skeptičtější k internacionalizaci vědy, nizozemští vědci ke svým zahraničním kolegům a vědci ze zemí s méně privilegovanou akademickou kulturou, než je ta nizozemská, ke svým domácím kolegům,

K opísování většinou nedochází ve veřejné knihovně, ale v samoté pracovně. Jak vědce přimět chovat se čestně, i když ho zrovna nikdo nesleduje? (Čtárna veřejné knihovny podle Honoré Daumiera (1844).)

kteří jim v zahraničí potenciálně kazí reputaci. V rovině institucionalizace podpory akademické integrity lze naopak bouřlivý posun očekávat jen těžko, pokud je problém považován za externí, a navíc ho je možné vysvětlit odlišnou kulturou – stejně jako se historicky měnilo vnímání toho, co je originalita a zda je možné si ji mezi autory navzájem vypůjčovat, je možné indické přestupky proti pravidlům vědy odbýt jako kulturní rozdíl.

Problém nastává v momentě, kdy je při přestupku proti akademické integritě přistižen slavný profesor, který většinu kariéry strávil na nizozemských univerzitách, případně některou z nich dokonce řídil, jeho knihy se prodávají ve velkých

nákladech a běžný Nizozemec jeho tvář pravidelně vidá v televizních pořadech. Teprve tyto „celebrity akademického zločinu“ otevírají potenciál k upřímné debatě o tom, co vlastně akademická integrita – v nizozemských podmínkách – je, a případně též potenciálem a s ní i ke změně systému a institucionální kontrolních a preventivních mechanismů.

INTEGRITA A POPULARIZACE

Zásadním mezníkem nizozemské debaty o akademické integritě byl dlouho případ Leidenského psychologa Reného Diekstry. V létě 1996 novináři v jeho publikacích objevili shody v řádu desítek stran s americkou předlohou, další zahraniční autor zjistil, že Diekstra bez jeho vědomí použil jeho nevydaný rukopis, a přihlásil se i spoluautor, který reklamoval plagiát ve společném článku. Univerzita Leiden dala podezření prošetřit nezávislou komisí, a když ta zjistila rozsah plagiátu, vedení univerzity Diekstru přimělo k podání výpovědi. Aféra pak ještě několik let plnila stránky novin, zejména v souvislosti se snahou Diekstry a jeho příznivců zpochybnit procedurální postup komise. Ještě v roce 2011 pak aféra Diekstra vedla k rozrůzce mezi Univerzitou Utrecht a její střední pobočkou Roosevelt Academy, která Diekstru zaměstnala a připravovala mu v rozporu s pravidly titul profesora.

Bez ohledu na konkrétní provinění a průběh jeho řešení se ale případ Diekstra zapsal i do obecného přemýšlení o akademické etice v Nizozemsku a institucionálním ošetření její ochrany. Během debaty se totiž do popředí dostala otázka, zda pravidlům vědecké etiky musí odpovídat i publikace popularizační. Diekstra byl mediálně osvědčeným popularizátorem vědy a značná část jeho publikací zabývajících se depresemi a sebevražedným chováním byla určena širokému publiku. Právě tímto směrem tedy jeho obhájci zaměřili kritiku univerzity: akademická etika se týká pouze vědeckých publikací, a opisování v popularizačních pracích by tedy Diekstrovi nemělo být připisováno k tíži. Tuto argumentaci Leidenská komise striktně odmítla. K plagiátorství došlo v oboru, v němž Diekstra i odborně působil a vyučoval, ti, od nichž opisoval, jsou kolegové z oboru, svou pozici jako popularizátor si získal díky své akademické hodnosti, a hlavně – funkce univerzity se neomezuje na vědecké publikování, ale zahrnuje ze své definice i roli veřejnou. Tím byl stanoven významný precedens. Akademická etika platí i tam, kde vědec píše pro neakademické publikum.

Případ Diekstra zároveň ukázal slabiny systému při posuzování porušení etiky vědecké práce. Univerzita Leiden se při šetření případu nemohla opřít o žádnou externí pomoc. Na celostátní úrovni byl k dispozici pouze deklarativní dokument

Coping with Chaos: How Disordered Contexts Promote Stereotyping and Discrimination

Diederik A. Stapel^{1,2*} and Siegwart Lindenberga^{1,2*}

Being the victim of discrimination can have serious negative health- and quality-of-life-implications. Yet, could being discriminated against depend on such seemingly trivial factors as the presence of garbage on the streets? In this study, we show, in two field experiments, that disordered contexts (such as litter or a broken-up sidewalk and an abandoned bicycle) indeed promote stereotyping and discrimination in real-world situations and, in three laboratory experiments, we tested the need for structure that mediates these effects (numbers 1-3). These findings considerably advance our knowledge on the role of the environment on stereotyping and discrimination and have important implications for the diagnosis and treatment of environmental

There is growing evidence that discrimination has serious consequences for those who are discriminated against, as well as for society in general (1-3). A neglected possible source of stereotyping and discrimination is physical disorder. The environment can affect the relative accessibility of important goals (4, 5), and research has been found that structural

when people's desire for structure and predictability is high, they are more likely to engage in stereotyping than when it is low (10-13). Thus, disorder can be expected to increase the need for structure and make the goal to perceive order more salient, a goal that can, at least temporarily, be satisfied by stereotyping. Seen in this light, environmental

our two field experiments, we tested the impact of real-world situations of disorder on stereotyping and its behavioral correlates. In the three lab experiments, we subsequently tested the proposed mechanism itself. In all experiments, we tested for effects of participants' gender and mood. Because we did not find significant effects of these two variables, we do not report them in the present article.

In the first experiment, we interviewed 100 people in a public square. This experiment consisted of a judgmental survey of trait judgments about some social groups and a behavioral measure (discrimination measured as physical distance from a member of an ingroup versus outgroup while filling out the survey). We predicted that in a dirty train station people stereotype more and would choose to sit further away from an outgroup confederate than in a (relatively) clean train station. A recent strike by the cleaners of Utrecht train station in the Netherlands provided a unique opportunity to test the impact of considerable physical disorder on stereotyping against the impact of physical orderliness in the same public location. Utrecht station is a train hub in the middle of the Netherlands, where thousands of travelers pass through on a daily basis. Thus, during the

Svého času vládný článek v časopise Science. Ve skutečnosti experimenty, na nichž byl založen, nikdy neproběhly.

o akademických přechínech (*Notitie inzake wetenschappelijk wangedrag*) z roku 1995, ten byl ale formulován příliš všeobecně. Komise tak nejen musela pracně vyvinout vlastní metodologii, ale hlavně několikrát čelila útokům zpochybnujícím její nezávislost (rektor musel například opakovaně dokazovat, že do jejího rozhodování nezasahoval). I na základě identifikace tohoto strukturálního nedostatku byl posláze; v roce 2003, ustaven konzultativní orgán *LOWI (Landelijk Orgaan Wetenschappelijke Integriteit)* s celonizozemskou působností, jehož úkolem je pomáhat univerzitám prostřednictvím posudků, které jsou následně v anonymizované formě k dispozici i veřejnosti (za rok 2019 je jich zatím devatenáct). Paralelně se též rozběhl, resp. urychlil proces etablování stálých komisí pro vědeckou integritu v rámci jednotlivých univerzit a fakult.

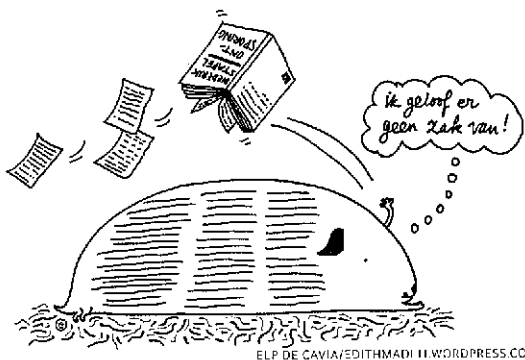
SHNILÁ JABLKA A VRCHOLY LEDOVCE

Zatímco případ Diekstra je možné považovat za klíčový podnět pro řešení otázky akademické integrity v nizozemském rámci, případ, který se začal řešit v létě roku 2011 na Univerzitě Tíllburg, výrazně ovlivnil i debatu mezinárodní. Jako celebrita akademického zločinu se v tomto roce i za hranicemi Nizozemska etabloval profesor Diederik Stapel, do té doby uznávaná autorita v oboru sociální psychologie. Jeho publikace zahrnovaly například důkaz, že lidé více inklinují k předsudkům, když okolo sebe vidí nepořádek – tuto jeho studii otiskl i časopis *Science*. Nyní ovšem vyšlo najevo, že si Stapel tento i velkou část svých dalších výzkumů vymyslel a že se mu systematické podvádění do té doby nevídaných rozměrů dařilo po léta úspěšně tajit před všemi kontrolními mechanismy. Věda se začala datovat „před“ a „po“ Stapelovi.

Přestože Stapel nebyl jediným renomovaným vědcem, který falšoval, resp. vymýšlel si data, je nizozemský případ v jedné věci unikátní.

Irena KOZMANOVÁ

působí v oddělení nederlandistiky Ústavu germánských studií FF UK. Zabývá se výzkumem argumentace v raně novověké dvorské veřejnosti a výukou akademického psaní. irena.kozmanova@ff.cuni.cz

Kniha, v níž se psycholog Stapel snažil vysvětlit zejména neakademickému čtenářstvu, co ho vedlo k falšování dat, se stala předmětem řady kontroverzí

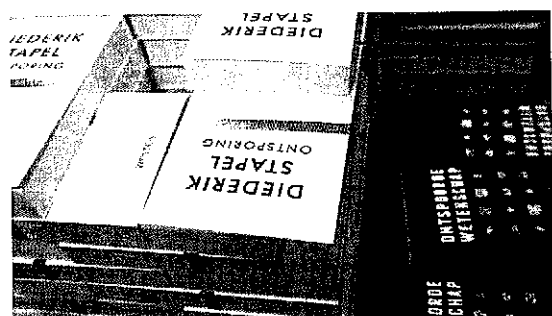
Zatímco většina odhalených akademických podvodníků se nejpozději po odhalení svého zločinu stydí a dále se akademicky ani veřejně neangažuje, Stapel se rozhodl do vzniklé debaty zapojit a napsal o sobě knihu, již nazval *Ontsporing (Výkolejení)*. Díky ní disponuje nizozemská debata i unikátním pramenem, který se jinak získává jen velmi těžko: sondou do mysli pachatele a s ní i podkladem k přemýšlení, jak zabránit tomu, aby se na šikmé ploše ocitli další.

Jak se na ní - dle vlastní interpretace - ocitl Stapel? Překvapivě ze svého selhání, které plně přiznává, neviní systém, nepřející kolegy ani jiné externí faktory. Jeho interpretace je ryze psychologická: na scestí ho svedla vlastní ctižádost a nadšení. V knize popisuje, jak mu nejprve kolegové z oboru radili, jak upravovat experimenty tak, aby vycházely, jak posléze sám své vzorky začal manipulovat, aby odpovídaly stanovené hypotéze, a jak nakonec úplně přestal provádět výzkumy a jejich výsledky si vymýšlel doma u počítače. Dotazníky vyhazoval do koše, lentilky, které měly testovat sílu vůle respondentů, vozil jako svačinu do auta, a studentům a kolegům pak vždy prezentoval už pouze statistická data. Že se tím snažil dosáhnout publikací v prestižnějších časopisech a získat pozvánky na prestižnější konference, byl přitom v jeho očích jen vedlejší motiv. Hlavní byl jeho zápal pro vědu a touha doložit hypotézy, které mu připadaly logické a interpretovaly svět tak, aby dával smysl.

Snaha poučit se z tohoto případu s sebou opět nesla celou řadu institucionálních vylepšení systému. Reformován byl celonizozemský etický kodex pro vědeckou práci, který má být dodržován v rámci pracovního poměru na akademické půdě, byla nastavena pravidla pro transparentní zacházení s daty. Zároveň ale hlavní linka debaty o případu Stapel, tedy „jak je něco takového vůbec možné“, akcentovala moment, který již předtím hrál velmi významnou roli: soustředila se na morální integritu jednotlivce a onu subtilní situaci v samotě pracovny, kdy se rozhoduje o tom, zda se nadějný nadšený mladý vědec stane podvodníkem

Stapelových rozměrů. Je možné této situaci předcházet? Je možné správné rozhodnutí ovlivnit externí kontrolou? Anebo: je možné na ni akademika připravit, tedy vychovat ho tak, aby se choval v souladu s principy akademické integrity i tehdy, když nad ním nestojí externí kontrolní instance a hrozba postihu? Proto se Stapelova kniha o vlastním selhání stala bestsellerem. Proto byla přeložena do angličtiny navzdory tomu, že se překladatel obával spojení svého jména s celebritou akademického zločinu. Nahlédnutí do mysli pachatele v momentě, kdy tato rozhodnutí vedoucí na scestí činí, bylo vyhodnoceno jako právě ten podklad, který věda potřebuje.

Důraz na výchovu k integritě šel v Nizozemsku (již před Stapelem) dokonce tak daleko, že v zásadní publikaci z roku 2000, která měla vědce na základě konkrétních příkladů konfrontovat s budoucími dilematy, autoři explicitně rezignovali na rozuzlení případů. Vědec nás tedy přestává zajímat v momentě, kdy onu pomyslnou čáru překročí a plocha se našikmí. Cílem managementu akademické integrity totiž není a nemůže být zločin vymýtit na nulu. Slovy někdejšího rektora Amsterdamské univerzity: *I k vraždám stále dochází, přestože existuje trestní zákoník. Fáze uvažování v kategoriích shnilých jablek a vrcholů ledovce* (což jsou jen dvě z frekventovaných metafor),

Vždycky všechno krásně vyšlo. To na tom bylo nejlepší. To, co vypadalo jako logické, se potvrdilo. Přinášelo to uspokojení a klid. Kdybych byl býval chytřejší, občas by se mi nějaký výzkum nepovedl. Bylo by to realističtější, racionálnější a důmyslnější. Ale nedokázal jsem to. Stal se ze mě závislák. Chtěl jsem, aby vše bylo brilantní a jasné. Čím osnivější, tím lepší. To, co jsem si vymyslel, bylo čím dál hezčí, a já tomu věřil čím dál víc. Jak byl svět krásný! Jak bylo vše přehledné. Čím byla síť lidí hustší, tím víc jsem začínal věřit, že je to všechno pravda. To byl jediný způsob, jak to vydržet.

Diederik Stapel, *Ontsporing*, Amsterdam 2012, s. 175

v níž je veškerá energie investována do kontroly, represe a vyčíslování rozměrů ledovce a možné nakaženosti ostatních jablek v košíčku, je považována za překonanou.

Cílem managementu akademické integrity má naopak být intervence ještě před okamžikem sklouznutí na šikmou plochu. Právě tímto směrem se upírá i řada iniciativ, zaměřená například na trénink dilemat, s nimiž by vědci mohli být během své kariéry konfrontováni. I v nizozemském případě je tedy reakcí na selhání „dospělých“ akademiků větší důraz na výchovu akademiků budoucích. Převládá nicméně orientace na pozitivní definování akademické integrity: Jaké jednání je nepřípustné, víme a umíme ho řešit, klíčem k úspěchu je ale definovat jednání žádoucí a podpořit to, aby mu konkrétní jednatelé akademici v situaci rozhodování dali přednost před ostatními alternativami.

PÍŠÍCÍ VĚDEC, MLUVÍCÍ FUNKCIONÁŘ

Zda se případem, který změní institucionální strukturu nizozemského akademického prostředí pro boj s akademickými zločiny nebo přemýšlení o akademické integritě, stane i kauza bývalé rektorky Amsterdamské univerzity Dymph van den Boom, v tuto chvíli říci nelze. Případ je zatím ve fázi polemických článků v tisku a interního vyšetřování Univerzity Rotterdam proti *whistle-blowerům*, kteří na případ zřejmě upozornili novináře. Jeho obsah ale dobře ilustruje dvě základní linie, kolem nichž se v Nizozemsku debata o akademické integritě vede: dosah a dělitelnost.

Na počátku stál investigativní článek deníku *NRC*, který počátkem června 2019 přinesl doklady o tom, že Van den Boom bez udání zdroje převzala významné části svých projevů, jimiž každoročně rektor/ka zahajuje oslavy založení univerzity (*dies natalis*) a vytyčuje v nich program směřování univerzity na další rok. Přejímky z cizích projevů, vědeckých článků a knih rešerše *NRC* identifikovala v osmi z deseti projevů z let 2008 až 2017, jejich rozsah vyčíslila někdy až na polovinu textu a nedostatky v odkazování na doslovně přejímané zdroje shledala také v písemně publikovaných verzích projevů. Novináři následně vyčíslili i nedostatečné citace v dizertaci Van den Boom z roku 1988 a upozornili na skutečnost, že v devadesátých letech musel být již po zveřejnění korigován jeden článek, jehož byla spoluautorkou, právě kvůli opomenuté citaci.

Svým způsobem se zde tedy opakuje motiv z případu Diekstra: Že je tabu opisovat v odborných publikacích, je mimo debatu, jak se to ale má s dalšími disciplínami akademikova působení? Vztahují se pravidla vědecké etiky i na popularizaci vědy, ústní

Ceci n'est pas une pomme. Rektorka Amsterdamské univerzity si v projevu z roku 2007 zjevně vypůjčila část projevu maastrichtského kolegy o slavném obraze Reného Magritta.

projevy na akademické půdě a na úřední konání akademických funkcionářů? Náhoda tomu chtěla, že to byl právě předchůdce Van den Boom ve funkci rektora Amsterdamské univerzity, kdo prosadil explicitní začlenění akademických funkcionářů do celonizozemského etického kodexu pro chování ve vědě. Široké vnímání platnosti těchto pravidel pro veškeré úřední úkony akademika či funkcionáře (tedy i jeho popularizační a veřejné aktivity) pak podpořil stejný argument jako v případě Diekstra: zodpovědnost univerzity nejen za vědecké publikace, ale i vůči veřejnosti, a především studentům, jimž při nácviu akademické integrity zřejmě příliš neprospívá, pokud jim rektorka jde příkladem nekonretním zacházením s cizím duševním vlastnictvím.

Přestože by se mohlo zdát, že se debata kolem bývalé rektorky týká hlavně rozsahu akademické integrity (jen odborné publikace, nebo i popularizace a veřejná činnost?), týká se i jejího charakteru. Zásadní roli přitom hrají právě ony zdánlivě druhořadé argumenty (plagiovala, nebo neplagiovala Van den Boom již dříve, tedy opakovaně a v rámci více žánrů akademické práce?). V nakládání s nimi v následné debatě se totiž zrcadlí dva velmi odlišné přístupy. Obhájcí rektorky se tematizované prohřešky snaží rozbít na nesusvisející části, a jednu po druhé vyvrátit: v době psaní dizertace platila jiná pravidla, na mluvený projev se pravidla vědecké etiky nevztahují, článek byl opraven... Skutečnost, že novináři prohřešků nasbírali tolik, je pouze důkazem jejich předpojatosti (za kampaní proti Van den Boom podle jejich obhájců stál její plán na sloučení fakult na Univerzitě Rotterdam, kde v době zveřejnění obvinění zastávala funkci děkanky). Naopak zastánci druhého pojetí akademické integrity ji vnímají holisticky: jako součást morální výbavy každého vědce, jenž musí opakovaně obstat v neustálém řetězci dilemat, které akademické prostředí přináší. Jakmile se plocha nahne, lze ji už jen velmi těžko narovnat – a proto je odůvodněné předpokládat, že tam, kde najdeme jeden prohřešek, najdeme i další. Plagiátorství se tedy touto optikou jeví jako metoda, nikoli jako příležitostné přimhouření oka nad formálními pravidly. Zároveň to je ale dobrá zpráva pro ty, již se obávají plagiátorství náhodného: taková možnost je v této optice vyloučena. □

Literatura

F. van Kolschooten, *Ontspoorde wetenschap. Over fraude, plagiaat en academische mores*, Amsterdam 2012;
D. Stapel, *Ontsporing*, Amsterdam 2012;
KNAW - NFW - NWO - TO2-federatie, Vereniging Hogescholen - VSNU, *Nederlandse gedragscode wetenschappelijke integriteit*, 2018.